

Prof. dr hab. Grzegorz Ostasz
Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych
Wydział Zarządzania
Politechnika Rzeszowska

Rzeszów, 5 maja 2023 r.

Recenzja pracy doktorskiej mgr Ewy Leśniak
Gimnazja polskie w Przemysłu doby autonomicznej
(1867-1918),
napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Józefa Mandziuka,
Warszawa 2023, ss. 308

Mgr Ewa Leśniak przedstawiła do recenzji poprawioną rozprawę doktorską *Gimnazja polskie w Przemysłu doby autonomicznej (1867-1918)*. Nawiązując do opinii wystawionej dla pierwszej wersji dysertacji raz jeszcze należy podkreślić, że choć studia nad oświatą i szkolnictwem w Galicji okresu autonomii mają już obszerną literaturę przedmiotu, to wciąż pewne aspekty czekają na wnikliwych i skrupulatnych badaczy. W tym miejscu podtrzymuję swoją pierwotną ocenę; dysertację doktorską mgr Ewy Leśniak uważam za wartościową dla historii szkolnictwa w Polsce, a dokładnie rzecz biorąc dla dziejów polskich gimnazjów w Przemysłu doby autonomicznej. Finalna wersja rozprawy poszerza wiedzę o różnych aspektach oświaty w tytułowym miejscu oraz czasie.

***

Recenzowana dysertacja doktorska jest poprawna pod względem merytorycznym. Zastosowany przez autorkę układ nie powoduje większych uwag krytycznych. Przyjęty podział treści jest wyczerpujący, a wprowadzona kolejność rozdziałów nie budzi poważniejszych

zastrzeżeń. Autorka umiejętnie zapanowała nad obszernym i wielowątkowym zagadnieniem. Temat rozprawy jest adekwatny do poruszanych kwestii, a zakres badawczy, zasięg terytorialny i cezury chronologiczne zostały przez autorkę poprawnie (choć nadal bardzo oszczędnie) określone. Przyjętym przez autorkę celem pracy było całościowe ujęcie edukacji na poziomie szkolnictwa średniego „i ukazanie jej na tle ówczesnych zjawisk politycznych, ekonomicznych i społecznych”. Doktorantka w rzeczowy sposób waży swoje sądy i stara się obiektywnie komentować odtworzone i zestawione informacje. W rezultacie rozprawę, która zgodnie z założeniem pozwala „dostrzec intensyfikację rozwoju przemyskich gimnazjów w dobie autonomii galicyjskiej” można uznać za cenną i posiadającą cechy opracowania monograficznego.

Finalna dysertacja stanowi zwartą i logiczną całość i pozwala czytelnikowi na poznanie różnych szczegółów związanych z genezą i rozwojem szkolnictwa gimnazjalnego w Przemysłu w latach 1867-1918. Rozprawa została przygotowana z wyraźną pasją badawczą, dobrą znajomością zagadnienia, ale też terenu, ludzi i, co nie mniej ważne, głównych źródeł. Opracowanie uzupełniają liczne, w większości dobrze dobrane i poprawnie zestawione elementy graficzne, to jest dwadzieścia jeden tabel.

***

Przedłożona do oceny poprawiona wersja rozprawy doktorskiej (której objętość została rozbudowana o dziesięć stron) ma w zasadzie niezmienną strukturę i składa się ze wstępu, pięciu „powiązanych ze sobą rozdziałów”, zakończenia, a także wykazu skrótów, bibliografii (określonej jako źródła i opracowania) oraz spisu tabel.

Wstęp do dysertacji zawiera wymagane elementy. Jego atutem jest syntetyczne omówienie poszczególnych rozdziałów wraz z uzasadnieniem przyjętej struktury rozprawy. Szkoda jednak, że Autorka nadal w bardzo oględny, wręcz spartański sposób (zaledwie w jednym, krótkim akapicie) odniosła się do tak ważnego elementu, jakim jest cel rozprawy doktorskiej. W tym samym akapicie również jednym zdaniem zdefiniowała zakres geograficzny i przyjęte ramy chronologiczne (lata 1867-1918) przygotowanej rozprawy. W innym miejscu tej części pracy (to jest wstępu) zasygnalizowano kwestie metodologiczne, a dokładnie rzecz biorąc zastosowanie metody analityczno-syntetycznej oraz statystycznej, które „umożliwiły gruntowne rozpatrzenie przedmiotu badań”. W dodanym akapicie doktorantka odniosła się do postulatu Tomasza Pudłockiego, który sugeruje przeanalizowanie szkolnictwa galicyjskiego w oparciu o kwerendę ówczesnej prasy.

We wstępie doktorantka poinformowała także o wykorzystanej bazie źródłowej pracy, a przede wszystkim o materiałach archiwalnych; dokładnie rzecz biorąc pochodzących z zasobów krajowych i zagranicznych, to jest Archiwum Państwowego w Przemyślu (tu wprowadzono informację o wynikach uzupełnionej kwerendy w jednym z zespołów), Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie, Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Archiwum Archidiecezjalnego w Przemyślu, Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie. Autorka scharakteryzowała również źródła drukowane (sprawozdania, szematyzmy, statuty) oraz najważniejsze publikacje naukowe odnoszące się do problematyki poruszanej w pracy. Ta część wstępu świadczy o odpowiednim przygotowaniu, a także dość dobrej znajomości literatury przedmiotu. Swoistym potwierdzeniem w tym zakresie jest też sześćset siedemdziesiąt przypisów (o ponad sześćdziesiąt więcej w porównaniu do pierwszej wersji pracy), które wstawiono do tekstu zasadniczego. Są to w zdecydowanej większości przypisy o charakterze źródłowych; niestety, tylko nieliczne zawierają informacje uzupełniające. Tym niemniej wszystkie dowodzą pracowitości i pewnego doświadczenia naukowego.

***

Należy podkreślić, że w nowej wersji pracy wprowadzono poprawki, uzupełnienia, modyfikacje strukturalne, bądź udzielono satysfakcjonujących wyjaśnień do sporej części wcześniej sygnalizowanych uwag.

Pierwszy rozdział można uznać za dość obszerne wprowadzenie do całej pracy. Autorka na pięćdziesięciu stronach i w trzech podrozdziałach przedstawiła sytuację polityczno-społeczną oraz rozwój gospodarczy, a także rozwój kulturalny Przemyśla w latach 1867-1918. Ostatni podrozdział tej części został nieco skrócony w porównaniu z pierwszą wersją dysertacji. Tekst uzupełniono o ważne wyjaśnienie związane z terminami Rusin, rusiński, Ukrainiec, ukraiński. W porównaniu z wersją pierwotną usunięto z tekstu jedną z tabel, natomiast informacje dotyczące przemyskich towarzystw kulturalno-oświatowych wprowadzono do tekstu zasadniczego.

Część kolejna, rozdział drugi, traktuje ogólnie o szkolnictwie w Przemyślu w okresie autonomii galicyjskiej. Autorka najpierw omówiła tradycje szkolnictwa przemyskiego. Następnie skupiła się na szkołach ludowych, średnich i zawodowych w Przemyślu w latach 1867-1918.

W nowej wersji dysertacji dokonano wskazanych skrótów w tekście. Na przykład w zbyt rozbudowanym i pełnym przytłaczających szczegółów podrozdziale „Tradycje przemyskiego szkolnictwa”. Co prawda nadal ujęto w tej części wiele wzmianek o charakterze uzupełniającym dla głównego tematu rozprawy, ale rozdział zdecydowanie zyskał na jakości.

Wszystkie dostrzeżone zmiany w porównaniu do pierwszej wersji uważam za wartościowe i podnoszące jakość tekstu. Dla przykładu, spis rektorów szkoły katedralnej został przeniesiony do przypisu nr 188, usunięto tabelę ze spisem wykładowców Seminarium Duchownego w Przemyślu, z kolei spis dyrektorów zakładu wychowawczego benedyktynek trafił do przypisu nr 216, uzupełniono fragment odnoszący się do Rady Szkolnej Krajowej¹. Kilka innych informacji również trafiło do odpowiednich przypisów; na przykład kilka spisów nauczycieli, podział na rejony szkolne. Natomiast fragmenty dotyczące Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego, Prywatnego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego pp. Benedyktynek oraz Ukraińskiego Instytutu dla Dziewcząt zostały przeniesione do rozdziału piątego.

Szkoda jednak, że Autorka nie pojęła się przeanalizowania roli, zadań oraz obowiązków kadry zarządzającej szkołami, jak również grona nauczycielskiego galicyjskich gimnazjów. A przecież Tadeusz Ochenduszko w pracy² cytowanej w recenzowanej nowej wersji dysertacji doktorskiej, szeroko odnosi się właśnie do tych kwestii. Poświęcił temu zagadnieniu kilka części swojej monografii: dyrektor jako filar władzy państwowej w regionie; relacje z przełożonymi i instytucjami zwierzchnimi; relacje z podwładnymi; obowiązki względem uczniów; obowiązki związane z zarządzaniem szkołą; relacje dyrektora z rodzicami i otoczeniem szkolnym. Takiego odniesienia zabrakło w doktoracie mgr Ewy Leśniak. Tymczasem znawca tematu, Tomasz Pudłocki słusznie podkreśla, że „obok starostwa, sądów, jednostek wojskowych i policji gimnazja były filarami władzy państwowej, zwłaszcza w przekazywaniu pożądanych wzorców zachowań i edukowaniu obywateli, stąd szczególna rola dyrektorów jako urzędników państwowych”³. Dla zobrazowania wątku dotyczącego relacji kadry gimnazjów z rodzicami i otoczeniem szkolnym można też wykorzystać interesujący tekst Tomasza Pudłockiego – *Gimnazjum im. Arcyksiężniczki Elżbiety w Samborze w okresie*

---

¹ Odnośnie RSK warto sięgnąć do tekstu: T. Ochenduszko, *Rada Szkolna Krajowa we Lwowie*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji I Liceum Ogólnokształcącego im. ks. St. Konarskiego w Rzeszowie za r. szk. 2013/14*, Rzeszów 2014.

² T. Ochenduszko, *Kadra kierownicza gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Rzeszów 2015.

³ T. Pudłocki, *Tadeusz Ochenduszko, Kadra kierownicza gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Wydawnictwo Koraw, Rzeszów 2015, 413 ss. (recenzja), „Krakowskie Pismo Kresowe” r. 11, 2019, s. 182.

dyrektury Józefa Szafrana (1904-1914), [w:] *Galicja – mozaika nie tylko narodowa*, t. 4, red. U. Jakubowska, Warszawa 2017.

Wzmianka o szkolnictwie ukraińskim w Przemyślu na pewno zyska po zapoznaniu się z innym tekstem Tomasza Pudłockiego, to jest artykułem: *Andrzej Aliśkiewicz – dyrektor gimnazjów i lider przemyskich Ukraińców*, „Nasz Przemyśl” 2019, nr 3 (173).

Z kolei do zagadnienia tworzenia i nadzoru nad bursami należy wykorzystać opracowanie Tadeusza Ochenduszki – *Bursy dla młodzieży i ich organizatorzy w Galicji w okresie autonomii (1869-1918)*, Rzeszów 2011.

Rozdziały trzeci, czwarty oraz piąty stanowią główną, najważniejszą część dysertacji. Uważam je za dobrze przygotowane i wnoszące wartościowe ustalenia. Odtwarzają kolejno dzieje I Gimnazjum w Przemyślu, następnie Gimnazjum z polskim językiem wykładowym w Przemyślu na Zasaniu oraz przemyskiego Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego. W pełni zrozumiałe jest zróżnicowanie w objętości tych części rozprawy. Struktura rozdziałów odnoszących się do I Gimnazjum oraz szkoły zasańskiej są podobne. Obejmuje takie elementy jak nauczyciele, uczniowie, działalność pozaszkolną nauczycieli i uczniów oraz biblioteki i czytelnie. Szkoda tylko, że w rozdziale o I Gimnazjum z Przemyśla nauczyciele i uczniowie szkoły zostali zestawieni w jednym, bardzo obszernym podrozdziale (liczącym czterdzieści stron), a w rozdziale o gimnazjum na Zasaniu już w osobnych, dużo mniejszych częściach (podrozdziałach). Ten o kadrze nauczycielskiej liczy jedenaście stron, a o uczniach ledwie osiem.

Dane o funkcjonowaniu szkół w okresie wielkiej wojny słusznie rozbudowano powołując się na tekst Tadeusza Ochenduszki (*Wojenne egzaminy dojrzałości w galicyjskich szkołach średnich w latach 1914/15 - 1917/18*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 32, Rzeszów 2020). Należy jednak dodać tę publikację do bibliografii.

Główna uwaga natury merytorycznej do rozdziałów trzeciego, czwartego i piątego z pierwszej wersji dysertacji dotyczyła braku informacji o działalności niepodległościowej, o zaangażowaniu kadry nauczycielskiej oraz uczniów, a także absolwentów przemyskich gimnazjów w Związku Strzeleckim, Legionach Polskich, czy w walkach polsko-ukraińskich o Przemyśl w listopadzie 1918 r. Nową wersję rozprawy Autorka uzupełniła (przynajmniej sygnałnie) o adnotacje o udziale nauczycieli, uczniów i wychowanków w walkach na różnych frontach I wojny światowej. Wyraźniej też zasygnalizowano sylwetki nauczycieli oraz uczniów z Przemyśla zasłużonych dla sprawy niepodległości. Ponadto przybliżono również tło i przebieg sporu o utworzenie Gimnazjum Ukraińskiego.

Tekst właściwy zamyka zakończenie. Uważam, że podobnie jak część informacji ze wstępu, jest dość skromne, ale z drugiej strony to tylko swego rodzaju podsumowanie całej dysertacji. Autorka uzupełniła zakończenie o ocenę wpływu zmian w programach nauczania na wychowanie młodzieży, jak również analizę wpływu nauczycieli i absolwentów na rozwój kulturalny Przemysła. Za postulat badawczy autorki dla dalszych prac na historię oświaty w Przemysłu przełomu XIX i XX wieku należy uznać ostatnie zdanie zakończenia: „Dla oddania całokształtu tegoż zjawiska wartym uwagi wydaje się zagadnienie rozwoju szkolnictwa zarówno publicznego jak i prywatnego wspieranego przez obecne w ówczesnym Przemysłu narodowości”.

Do bazy źródłowej każdego opracowania naukowego można, a nawet trzeba proponować uzupełnienia. Uważam, że w przypadku tematu podjętego przez mgr Ewę Leśniak zdecydowanie należy sięgnąć po pracę Piotra Gołdyna – *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne*, Poznań 2019. Swego rodzaju fundamentalne znaczenie ma (co prawda niewielka objętościowo) publikacja Stanisława Łempickiego – *Dzieje szkolnictwa i wychowania w Polsce (stan badań i postulaty)*, Lwów – Warszawa – Kraków 1925.

Kolejnymi przykładami wartościowej, a niewykorzystanej literatury naukowej są opracowania ważne dla ustalenia bazy źródłowej, to jest Stanisława Frycie (*Sprawozdania szkolne polskich gimnazjów w Galicji*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny*, red. S. Frycie, S. Reczek, Rzeszów 1966, s. 271-285) oraz Adama Horbowskiego (*Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3, *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 211-219).

Podobną wartość źródłową zawierają wydawnictwa:

- F. Bostel, *Reforma egzaminu dojrzałości*, „Muzeum”, R. 24, 1908, t. 1, z. 4;
- M. Janelli, K. Missona, *Zbiór ustaw i rozporządzeń prawnych odnoszących się do szkół średnich w Galicji*, t. II, Lwów 1917;
- *Sprawozdanie z trzeciej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich odbytej we Lwowie w dniach 23. i 24. marca 1908 r.*, Lwów 1909;
- *Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich*, oprac. H. Kopia, Lwów 1900.

Zasygnalizuję jeszcze inne cenne opracowania mocno powiązane z podjętym tematem:

- A.K. Banach, *Szkolnictwo polskie dla wychodźców z Galicji i Bukowiny w monarchii austro-węgierskiej w czasach I wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” R. 36, 1993, nr 1-2, s. 15-36;
- C. Chrząszcz, *Wychowawcy elit. Działalność katechetów galicyjskich szkół średnich w latach 1867-1918*, Kraków 2014;
- E. Hauswald, *Sprawa przygotowania młodzieży w szkołach średnich*, „Muzeum”, R. 32, 1917, z. 3;
- J. Hoff, *Inteligencja galicyjska – niepokorna czy lojalna?*, „Rocznik Przemyski” t. 46, 2010, z. 4: Historia;
- A. Jagusztyn, *Źródła drukowane do dziejów szkolnictwa w Galicji w wybranych bibliotekach i archiwach Polski południowo-wschodniej*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*, red. A. Meissner, Rzeszów 1989;
- E. Juško, *Szkolnictwo polskie na terenie Galicji w dobie wielkiej wojny*, Tarnów-Łapczyca 2016;
- S. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jego modernizacji w latach 1848-1884*, Wrocław 1974;
- T. Ochenduszek, *Zarobki nauczycieli gimnazjów galicyjskich na początku XX wieku*, „Kwartalnik Edukacyjny” nr 96, Rzeszów 2019;
- A. Puszką, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868-1914)*, Lublin 1999;
- K. Rędziński, *Szkolnictwo galicyjskie na uchodźstwie wojennym (1914-1918)*, Częstochowa 2008;
- K. Sanojca, *Od zmięchu monarchii austriackiej do narodzin Rzeczypospolitej – życie codzienne polskiej szkoły średniej w Galicji u progu niepodległości (1914-1918)*, [w:] *Z dziejów polskiej kultury i oświaty od średniowiecza do początków XX wieku*, red. K. Jakubiak, T. Maliszewski, Kraków 2010;
- M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004 (w pracy są wymienione trzy inne publikacje tej autorki);
- K. Thomas, *Sprawozdania gimnazjalne z Drohobycza jako źródło do badań wielokulturowości miasta galicyjskiego*, [w:] *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, t. 3, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2011;
- trzy tomy serii *Dzieje Inteligencji Polskiej do 1918 r.* – M. Janowski, *Narodziny inteligencji 1750-1831*, Warszawa 2008; J. Jarzębski, *Błędne koło 1832-1864*, Warszawa 2008; M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach, 1864-1918*, Warszawa 2008.

Warto również sięgnąć do wydawnictwa ukraińskiego: С. Пахолків, *Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині. Освічена верства й емансипація нації*, Львів 2014.

Oдноśnie bazy źródłowej mam pytanie o wykazane w pracy doktorskiej *Sprawozdania Dyrekcji c. k. Gimnazyum w Przemyślu za rok szkolny 1876-1896* (Przemyśl 1876-1896), *Sprawozdania Dyrekcji c. k. Gimnazyum I w Przemyślu za rok szkolny 1897-1905* (Przemyśl 1897-1905) oraz *Sprawozdania Dyrekcji c. k. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Przemyślu za rok szkolny 1906-1918* (Przemyśl 1906-1918). Skąd te zbiorcze zestawienia? Ja zetknąłem się z rocznymi sprawozdaniami, które ukazywały się drukiem osobno dla każdego roku szkolnego. Przy okazji wskazana jest wnikliwsza krytyka źródłowa (choćby na podstawie wspomnianych wcześniej publikacji A. Jagusztyn czy K. Thomasa).

Szkoda, że Autorka również w poprawionej wersji swojej pracy doktorskiej nie wzbogaciła tekstu o fotografie, na przykład kadry przemyskich gimnazjów – dyrektorów, nauczycieli – ale też uczniów oraz budynków szkolnych. Być może również mapa Przemyśla doby autonomii pozwoliłaby czytelnikowi na lepszą orientację w historii miejscowych szkół średnich.

W opracowaniu odnoszącym się do historii oświaty warto odnotować, że zastępca nauczyciela był określany mianem suplenta.

W przeredagowanej wersji dysertacji usunięto większość pomyłek literowych, przestawień, a także błędów stylistycznych.

Styl pracy, co już wzmiankowano, jest dobry i zasługuje na wyróżnienie. Jednak mimo poprawek pewne miejsca nadal wymagają korekty.

Str. 28 jest: Cel ten realizowany był poprzez podzielone na trzy grupy rodzaje działań. Pierwszą grupę stanowiły...

Str. 28 – 66ct. (powinno być: 66 ct.)

Str. 190 jest: ...rozpoczęli w liczbie 861 rozpoczęli...

Str. 289 - s.85-125 (również brak spacji)

W wykazie skrótów zapisano P.O.W. – kropki nie są potrzebne; taką pisownię stosowano w okresie międzywojennym.

W przypadku skrótów TPN i TNSW należy zmienić ich kolejność wynikającą z układu alfabetycznego.

Brak w wykazie skrótu k. (korona austro-węgierska) – występuje na stronie 229.

Autorka używa skrótu ct. (z kropką). Tymczasem skrót dla centów (krajcarów, grajcarów) to cnt (bez kropki).

W bibliografii należy poprawić kolejność zapisów; np. raz jest T. Śliwa (bez spacji po inicjale imienia), a kilka razy Śliwa T.

***

Ocena końcowa:

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo przedstawionych uwag i pewnych zastrzeżeń, przedstawiona do recenzji dysertacja mgr Ewy Leśniak *Gimnazja polskie w Przemysłu doby autonomicznej (1867-1918)* stanowi gruntowne i oryginalne opracowanie tematu badawczego i w mojej opinii spełnia, w myśl ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. 2003, Nr 65, poz. 595 z późn. zm.), wymagania stawiane rozprawom doktorskim. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie do jej publicznej obrony.

